

[0135]

WURDSNEUPERIJEN

14. Kolpje.

It is tûzen om trettjin, dat myn lânslju nea net fan it singeliere tiidwurd, dat hjirboppe stiet, heard hawwe. Om't sokke forâldere of útstoarne wurden foar in taelman fakentiden wakkere nijsgjirrich binne, woe ik yn dit artikel ris oer de foarskiednis fan dit alderseldsumste verbum gear. Men kin it fine yn W. Dykstra syn *Fr. Wb.* II, 83, dêr't inkeld en allinne de Hollânske omskriuwing opnommen is en gjin foarbyld fan it gebrûk jown wurdt, lyk as dêr wol gauris by frijhwat ûnbikende útdrukkings bart. Neffens Waling-om nou bitsjut *kolpje* itselde as it Hollânske 'pruilen'. Dan folgje noch twa forwizingen nei de plakken, dêr't de gearstalter it wurd weihelle hat, to witten A. 364; B. 103, hwat sizze wol, dat it foarkomt yn J.H. Halbertsma syn foliohânskriften *Lexicon Frisicum* A en B, dy't yn 'e Kânselderij biwarre wurde. Dy samlingen moat Dûmmy Joast bûten it tiidwurd *kolpje* ek noch de haednamme *kolper*, *kolpes* 'ien dy't de prúllippe hingje lit' yn fêstlein ha.

Ut ús âldere skriften soe ik alderearst de gearstalling *kolpeach* 'pûdeach, pûl-each, kouwe-each' neame wolle, dy't hjir grif by heart, al sjogge wy fuort it forbân noch net. Twaris is dy gearsetting yn it *Fryske Boerealmnenak*¹⁾ fan 1718 optekene, dêr't de skriuwer yn in foar ús net sa botte dúdlik rymstik it kûpjen fan syn dagen op it aljemint bringt:

Hestu socken sin to 't kuppen /
 Slag dan lustig op de huppen:
 Dan vor al in 't roon om gæen /
 Pas mar wacker op dijn læen.

.....

1) A. Feitsma, *Frysk út de 18de ieu* I, Estrik XX, 1957, s. 123.

Wijse lioe di kenne dwale /
 Hæge bergen kenne dale /
Kolpægs konst is næ to stioon (?) /
 En sijn dæi næt oon de joon /

Der it wit di meit dan sise /
 Mennig sluggert blieut dog lisen /
 Of hy praat de hæle dæi /
Kolpaegs mulle vlijttig næi.

Doe't ik op 'e sneup gyng nei bisibbe foarmen yn 'e neistlizzende spraken, krige ik foar 't earst foet yn it foarhinne Fryske Grinslân. Yn dy kontreien is it tiidwurd *kulpen* bikend, dat, lyk as K. ter Laan¹⁾ ús fornijt, twa bitsjuttingen ha kin: 1) 'sjen, kypje'; bygelyks: 'Zai *kulpte* deur de glief' = 'Hja kipe troch it kier (fan 'e doar)' en 2) 'bigapje, oangapje', b.g.: 'Wat *kulps* mie ja aan!' = 'Hwat gapestou my dochs oan!' Fuort dêrûnder hat it dêrmei gearhingjende subst. *kulpers* plak krige. De oanhael dy't dêrby stiet: 'Hai mit zien *kulpers*' kinne wy yn ús tael werjaen mei: 'Hy mei syn greate grille eagen'.

It sil de lêzer grif opfallen wêze, dat de bitsjutting fan it Fryske *kolpje* net mei dy fan it Grinslânske *kulpen* strykt. De bisibbens fan dy beide tiidwurden hoecht lykwols gjinien oan to twiveljen, om 't se, hwat foarm en lûding oanbilanget, folslein meiinoar oerienkomme. As *u* en *o* yn in wurdstamme meiinoar wikselje, dan mei men der wis fan wêze, dat de *u*-foarm de âldste brieven hat. De *o* hat him yn sokke gefallen letter út *u* ûntjown, lyk as ek bliken dwaen kin oan 'e neikommende âldfryske foarbylden: *dolg* 'woune', *folgia* 'folgje', *forbolgen* 'breinroer', *gold* 'goud', *golden* 'gouwen, bitelle', *hold* 'hou (en trou)', *colc* 'kolk'. *molde* 'moude', *scolde* 'soe', *wolf* 'wolf', *wolken* 'wolken', *wolle* 'wol'. By guon fan 'e niisneamde wurden komt de âldere *u* noch yn njonkenfoarmen foar, forlykje âldfrysk *fulgia*, *gulden*, *mulde*, *ouirbulgen*, *sculde*. Sa moat nou ek *kolpje* út **kolpia* en dat lêste wer út **kulpia* ûntstien wêze. It hat sadwaende gjin inkeld biswier yn om ús *kolpje* mei it Grinslânske *kulpen* lyk to slaen.

Oer Grinslân sette wy de koerts nei Dútsk East-Fryslân ta, om't dat gebiet allyksa noch de âlde *u* hiem hat yn *kulpen* en - nei umlaut - yn *külpen* 'de eagen opskuorre; pûdeagje, pûleagje'. De Leechdútske wjergera wurdt fan Ten Doornkaat Koolman²⁾ mei rjocht en reden forboun mei *kulp(e)* = 1) 'pûdeach, pûleach, kouwe-each'; 2) 'tsjokke noas'. As foarbyld fan 'e lêste bitsjutting skriu ik hjir oer: 'hê hed 'n goden *kulp* för de kop' ('hy hat in kokkert fan in noas'). Deselde tongslach is fierders de gearstalling *kulp-ôge*, *kolp-ôge* yn oerlevere, forlykje yn tiidsrige:

a) *kolpôge* 'ein Auge, das vor dem Kopfe heraussteht' (Versuch eines bremisch-niedersächsischen Wörterbuchs usw., Bremen 1767, s. 840) ;

1) K. ter Laan, Nieuw Groninger woordenboek, 1952, s. 458.

2) J. ten Doornkaat Koolman, Wörterbuch der ostfriesischen Mundart II, 1882, s. 400.

- b) *külp-ôgen* `grosse aus dem Kopfe herausstehende Augen (J.C. Dähnert, Platt-Deutsches Wörter-Buch, Stralsund 1781, s. 260) ;
- c) *kulpâge, kulpôge* `Glotzauge' (G. Schambach, Wörterbuch der niederdeutschen Mundart, Hannover 1858, s. 116).

Ear't wy ôfskie nimme fan it Eastfryske lân, wolle wy noch opmerke, dat it eigenskipswurd *kulpîg* `tsjok, opset' dêrre net allinne fan lichemsdielen (noas, hannen, fuotten), mar ek fan fruchten (apels, foerbiten, ensfh.) sein wurde kin. Soks is foar ús in oanwizing, dat wy by it bigryp *kolpje*, Grinsl. *kulpen*, fan in algemiener bitsjutting: `útstykje; tsjok, bol wêze' of sokssahwat útgean moatte.

Dy ûnderstelling kinne wy wiermeitsje, as wy it Yslânsk yn ús ûndersiik bihelje, hwant dêr bistiet it tiidwurd *kúlpa*, dêr't A. Jóhannesson ¹⁾ de bitsjutting fan omskriuwt mei `hervorstehen, hervorragén'. Ta ús binijing sjogge wy boppedat, dat de Yslanners de gearstalling *kúlpeygr* `pûleagich' kenne. Hwannear't wy noch efkes op it Skandinavyske mêd bliuwe, dan wol ik der op wize, dat út Sweedske tongslaggen *kulp* `grouwe kearel, pampses' en *kulpugr* `bûkich, groulivich" optekene binne, wylst yn Noarske geaspraken *kulp* `koarte rôlle' foun wurdt.

It Middelingelsk hat fan deselde stamme it wurd *cûlp(e)* ²⁾ `séwier' foarme, dat him fuortset yn it nijingelske *kelp* ³⁾. Sûnder mis sil dy plant neamd wêze nei de knobben en loftblazen, dy't by guon soarten lykas blaeswier (*fucus vesiculosus* L.) en gnodzewier (*ascophyllum nodosum*) fuortynienen opfalle.

Litte wy by einsluten ús eachweid oer de Dútske dialekten gean, dan komme foar ús doel noch yn 'e nominaesje: thüringsk *kolpe* ⁴⁾ `knobbich útein (fan planten)', rynlânsk *kûlp* <sup>4)</sup> `klop (fan in flaelje)', beijersk *kolpel* ⁴⁾ `klompe stien'; ek: `ûnbihouwen, lompene kearel'.

Nei dit oersjoch oer de Germaenske sibben fan ús *kolpje* kinne wy it komôf dêrfan noch fierder útsykje, as wy nei it yndogermaenske forline tobekgeane. It docht dan bliken, dat it wurdliid *kulp* yn *kul-* en *p-* split wurde moat. De grounfoarm *kul-* is neffens de regels fan 'e lûdforskouwing fuortkommen út *gl*, de reduksjetrep fan 'e wurdstamme *gel-*, dy't as `balje; bol, roun, koaijich, wulvich wêze' ⁵⁾ biskreaun stiet. Dit hâldt dus yn, dat *kolpje*, om krekt to gean, op it útstykjen, wulvjen en hingje litten fan 'e ûnderlippe slacht.

De stamme *gel-* kin, sa't de etymologen oannimme, mei ûnderskate eleminten útwreide wurde, û.o. mei in labiael ta *geleb(h)-*, *glēb(h)-* (wikseljend mei *gləb(h)-*) en *gleb(h)-* (: *glb(h)-*). Dêr rekkenje de ûndersikers ⁶⁾ bygelyks lat. *globus* 'bol, klompe' en lat. *glēba* `modderklute; knoarre' ta. De germ. foarm *kulb* - sit biskûle yn âldsaks. *kolbō*, nnl. *kolf*, âldheechd. *kolbo* `kolf, gnodze, kneppel', âldnoarsk *kolfr* 'plantekol, pilebout' en âldnoarsk *kylfi*,

1) A. Jóhannesson, Isländisches etymologisches Wörterbuch, 1956, s. 369.

2) F. H. Stratmann, A Middle-English Dictionary, 1891, s. 143.

3) James A. H. Murray, A New English Dictionary V (1901), s. 668.

4) J. und W. Grimm, Deutsches Wörterbuch V (1873), spj. 1621.

5) J. Pokorny, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, 4. Lief., 1950, s. 357.

6) Sjoch J. Pokorny, o.w., s. 359.

kylfa `gnodze'. Dêrnjonken stiet dan mei germ. *-p-*¹) de wurdkloft fan Frysk *kolpje*, dy 't boppe bisprutsen is. Fierder kinne wy net komme, foar party lju faeks al fierernôch.

Der bliuwt nou noch ien slimme frage oer, dêr 't ik my net foar wei wine kin of wol. Bihalven *kolpje* `prúlje' [W. Dykstra] ha wy yn it Westerlauwerske Frysk jit in oar tiidwurd *kolpje*, dat Gysbert Japicx ienris yn 'e gearstalling *oer-kolpje* sà brûkt:

G.J. W. 210, 85: Mey booshey't wirt *oer-kolpp'*
 Dy godleaze'; eack, dy de' oprjuechte' haett',
 Wirt trogge' eyn-schild'ge dey-dolck' daet,
 Ynn' Dea-gluwps woeste' oer-gjolpp'.

Hâldt dit seldsume *kolpje* út Gysbert syn psalmbiriming forbân mei it by W. Dykstra optekene *kolpje* `prúlje' of binne it twa tiidwurden, dy 't neat meiinoar to meitsjen hawwe? Neffens W.L. Brandsma, *Het werkwoord bij G. J.*, s. 147, soe *oerkolpje* `oerstjalpje' fan 'e ydg. wurdstamme **gel* en **guel* `forsline, fordylgje' ôflaet wêze en by Leechdútsk *kolpen*, *külpsen* `opbrekke, opkropje', Noarsk *kulp* `wetterdobbe' en Sweedsk (dial.) *kulp* `swolch, slok' hearre. Hwat langer ik lykwols dy útliz hifkje, wat minder my dy oan wol. Ommers, de Boalserter master seit yn 'e oanhael hjirboppe, dat de goddeleaze *mei* it kwea *oerkolpe* wurdt. Yn syn plastyske tael stelt de dichter it dus sa foar, dat it kwea as in weach oer de ûnrjochtfeardige minske hinne stoarte en him weispile sil. Nimt men nou yn bitinken, dat de grounbitsjutting fan 'e ydg. stamme *gel-*, lyk as wy sjoen hawwe, `bol, roun, wulvich wêze' wie, dan jowt it neffens my mear eigenskip om *oerkolpje* fan G. J. as `oerwulvje' > `oerstjalpje, oergjalpe' op to fetsjen (forlykje ek noch it rymwurd *oer-gjolpp'*). Dat sadwaende hâld ik it der foar, dat it 17de-ieuske *kolpje* yn *oerkolpje* `oerstjalpje' (eink: `oerwulvje') yn wêzen ien en mien is mei it 19de-ieuske *kolpje* `prúlje' (oarspr.: 'it wulvich meitsjen fan 'e ûnderlippe'). Brandsma hat yn dit gefal de planke misroaid, tinkt my. Yn it Gysbertiaenske *kolpje* stiket net de stamme *gel*, *guel* `forsline', mar de basis *gel-* `bol, roun, wulvich wêze'.

Lit ús ta bislút de útkomsten fan dit sneuperswurk gearfetsje yn 'e foarm fan in artikel foar in Frysk etymologysk wurdboek, dat der ienris komme moat, mar to'n earsten noch wol in fromme winsk bliuwe sil:

Kolpje, sw. tiidw., `prúlje, blibkje' [W. Dykstra II, 83], yn 'e groun ien mei *kolpje* by Gysb. Jap. [1668] yn *oerkolpje* `oerstjalpje', moat út **kolpia* < **kulpia* ûntstien wêze en is bisibbe oan grinslânsk *kulpen* `sjen, kypje, oangapje', *kulpers* `greate, grille eagen'; leechdútsk (East-Fryslân) *külpen* 'de eagen opskuorre, pûleagje', *kulp(e)*, *kulp-ôge*, *kolp-ôge* `pûdeach, pûleach' (forl. midfrysk *kolpæeg* [1718 A]), *kulpîg* `tsjok, opset'; yslânsk *kúlpa* 'útstykje, útpûlje', *kúlpeygr* `pûleagich'; sweedsk (dial.) *kulp* `grouwe kearel, pampses', *kulpugr* `bûkich, groulivich'; noarsk (dial.) *kulp* `koarte rôlle'; middelingelsk *cûlp(e)*, nijing. *kelp* `sêwier' (nei de knobben en loftblazen neamd); thüringsk

1) Sjoch J. Pokorny, o.w., s. 360.

kolpe `knobbich útein (fan planten)', rynlânsk *kûlp* `klop (fan in flaelje)', beijersk *kolpel* `klompe stien; ûnbihouwen, lompene kearel'. By einsluten is dy hiele wurdkloft ôflaet fan 'e ydg. stamme *\*gel-* `balje; bol, roun, wulvich wêze', dêr't nei útwreiding ta **gelb(h)-* û.o. lat. *globus* `bol, klompe' en lat. *glēba* `modderklute, knoarre' ta hearre. De wurdstamme germ. **kulb-* stiket yn âldsaks. *kolbo*, mnl. *kolf*, âldheechd. *kolbo* `kolf, gnodze, kneppel', âldnoarsk *kolfr* `plantekmol, pilebout' en *kylfi*, *kylfa* `gnodze'. Njonken **kulb-* fine wy **kul-p-* mei germ. *-p-* yn frysk *kolpje* ensfh.

W.J. Buma.